

SZEMLE

JEAN BÉRENGER

HaBsBourg et ottomans (1520–1918)

(Paris, Honoré Champion, 2015. ISBN 978-2-7453-2874-8)

Jean Bérenger, a párizsi Sorbonne (Paris IV) egyetem emeritus professzora kétségkívül a kö - zép-európai kora újkori történelem egyik legjobb franciaországi szakértője. Mintegy félévszázados termékeny alkotó tevékenységének köszönhetően több tucatnyi osztrák és magyar vonatkozású munkával gazdagította az egyetemes történettudományt. Számos alpműnek számító szintézise (például *Histoire de l'Empire des Habsbourg*, *Histoire de Hongrie [1526–1918]* stb.) mellett hiánypótló történelmi életrajzok – köztük I. Lipóté vagy II. Józsefé – és izgalmas forráskiadványok – mint legutóbb az *Einrichtungswerk* francia–német kiadása – jelzik változatos munkásságát. A szerző előszeretettel publikál a rangos Honoré Champion kiadónál, amelynek *Bibliothèque d'histoire de l'Europe centrale* sorozatában több kötetet is megjelentetett. Legutóbbi könyve is itt jelent meg, igaz a szélesebb körű és nagyobb szellemi szabadságot biztosító esszéesorozat (*Champion Essais*) 43. köteteként.

A mű Jean Bérenger munkássága szélesebb nagyközönség számára írt szintézisét jelenti, amelyben két dinasztikus hatalom, a Habsburg és az Oszmán Birodalom történetének tündöklését és hanyatlását követhetjük nyomon, melynek fókuszában természetesen a kora újkori magyar történelem is kiemelt helyet kapott. A Bérenger professzor által választott 1520-tól 1918-ig terjedő időszak elejét Szulejmán szultán, illetve I. Ferdinánd hatalomra lépése, a végét a két birodalom felbomlásával járó első világháború befejezése jelzi. E négyszáz éves *longue durée* időszak fejlődésének legfontosabb tanulsága az az ebben a kötetben felvázolt történelmi folyamat, melynek során e két, kezdetben ösellenenségnek számító hatalom a korszak végére egymás stabil szövetségeseivé vált.

A munka logikusan felépített fejezetei könnyen érthetően és mégis elegáns stílusban adják elő a szerző korábbi munkáiból is visszaköszönő gondolatait. Az elengedhetetlen bevezető fejezetek után egy-két izgalmas felütéssel igyekszik a kérdésben tájékozottabb olvasók figyelmét is felkelteni. Ilyen a negyedik fejezetben tárgyalt „fegyveres béke” időszaka (1568–1593), vagy az osztrák és magyar történelemből rendszerint hiányzó XVIII. századi győztes török háborúk krónikáját bemutató 11. fejezet, amelyben különösen fontos szerepet kap II. József katasztrófális utolsó háborúja. A közöttük lévő részben a szerző a hagyományos osztrák és magyar történetírásban megfigyelhető problémákat tárgyalja, elsősorban hadtörténeti és diplomáciatörténeti szempontból.

A szerző franciás eleganciájával emelkedik felül a nemzeti történetírások gyakran sablonos és leegyszerűsítő modelljein, és a Habsburg-oszmán konfliktusok történetét tárgyalva óvakodik a kategorikus kijelentésektől. Az Oszmán Birodalom hanyatlását leírva következetesen a viszonylagos (*déclin relatif*) jelzőt használja. A könyv egyik fontos üzenete, hogy az „Európa beteg embere” sztereotípiával nagyon óvatosan kell bánni, az Oszmán Birodalom a XVIII–XIX. században még nagyon fontos hatalmi tényező maradt. A szerző másfelől nem tagadja meg osztrák és magyar tanulmányújtjain szerzett tapasztalatait és széleskörű osztrák–magyar–cseh–lengyel szakmai kapcsolatainak hatásait sem. A közép-európai gondolkodás a műben megjelenő terminológiára is kihat, amint ezt jól mutatja például a francia történetírásban elterjedt *Longue guerre* (hosszú háború) helyett a „tizenöt éves háború” (*Guerre de quinze ans*) elnevezés következetes használata is. A nagy történelmi fordulópontok – például a mohácsi csata, a lepantói tengeri ütközet, vagy Bécs második ostroma – kihangsúlyozása szintén e történeti hagyományba illeszkedik, bár helyenként tetten érhető a történelmi események sajátos francia szemmel való értelmezése is. Ilyen például a Habsburg-ellenes oszmán segítséggel vívott magyar függetlenségi mozgalmak értékelése, a XIX. századi keleti kérdés bemutatása, vagy az első világháború problémakörének igen véltatos ábrá-

zolása. A háborúk mellett természetesen a két birodalom *modus vivendi*jét meghatározó békeszerződéseknek is nagy figyelmet szentelt a szerző, bár nehezen érthető, hogy a karlócai béke viszonylag sommás bemutatása után miért tárgyalja pontonként a pozsareváci békét. Az első világháborút lezáró – és a két birodalom sorsát megpecsételő – békeszerződések szintén megérdemelték volna egy külön fejezetet. A kötet végén felmerülhet az olvasóban az a kérdés is, hogy miért szentelt a szerző két különálló fejezetet Bosznia elfoglalásának és annektálásának. A mintegy harminc oldalas egység fontosságát nem szükséges itt hangsúlyozni, ugyanakkor aránytalanságnak tűnhet, ha összehasonlítjuk az első világháborúnak szentelt mindössze tízoldalas fejezettel.

Az összefoglaló jellegű esszékötet természetesen nem vállalkozhat a hosszú korszak kimerítő jellegű tárgyalására. Helyette a közép- és kelet-európai történelem iránt érdeklődő francia olvasók egy élvezetes és elgondolkodtató olvasmánnyal, az egyetemi hallgatók pedig hasznos tananyaggal gazdagodhatnak, ha kézbe veszik Bérenger professzor legújabb könyvét. A kötet végén rövid bibliográfia, glosszárjum, uralkodólista, valamint névmutató is helyet kapott. A munka szakmai és irodalmi erényei mellett legyen szabad felhívni a figyelmet annak néhány zavaró hiányosságára is. A bibliográfiában a téma magyar vonatkozása ellenére csak két független magyar szerző idegen nyelvű munkája került be. Hasonlóan kevés a török és az újabb német nyelvű munkák száma. A francia olvasó számára egzotikusnak számító történelmi téma évszámainak rendszerezése érdekében talán érdemes lett volna a kötet függelékében egy rövid kronológiát is elhelyezni. A könyv másik hiányossága elsősorban nyelvi és tipográfiai jellegű. A nyomdahibák közül a magyar olvasó számára a legszembetűnőbb a földrajzi és tulajdonneveink pontatlan és nem mindig következetes használata, valamint – a gondos szerkesztés ellenére – néhány elütés is került a szövegbe. Összefoglalásképpen örömtelnek nevezhető, hogy Jean Bérenger professzor új kötetével sikerült a szerző közép- és kelet-európai történelmi kutatásainak legfontosabb eredményeit egy összefoglaló jellegű, a szélesebb francia nyelvű olvasóközönség számára is élvezetes stílusú munkában közreadni.

Tóth Ferenc

DANIEL M. SIVILICH

musket Ball and small sHot iDentiFication: a guiDe

(*Muskétalövedék- és puskaövedék-meghatározás: ismertető. Norman: University of Oklahoma Press, 2016. 190 o. ISBN 978-0-8061-5158-8.*)

Daniel M. Sivilich (a Battlefield Restoration and Archaeological Volunteer Organization: BRAVO elnöke) történelmi korú kézi tűzfegyverlövedékek vizsgálatára vonatkozó kutatásai jelentős múltra tekintenek vissza.¹ A mostani, puha kötésű, tárgyfotókkal, leletmintázati térképekkel, táblázatokkal és grafikonokkal gazdagon ellátott, tíz fejezetre tagolt kötetet az illusztrációk és a táblázatok jegyzéke, David Gerald Orr (a *Huts and History: The Historical Archaeology of Military Equipment during the American Civil War* című kötet társszerkesztője) előszava, a szerzői előszó és köszönetnyilvánítás, valamint Douglas D. Scott amerikai régész bevezetője nyitja meg. A munkát utószava, a függelékek (*The Chronology of the Early Gun, An Analysis of Dentition Marks on Musket Balls, Classifications of Small Lead Shot*), az irodalomjegyzék, illetve a név- és tárgymutató rekeszti be.

Daniel M. Sivilich a könyv első fejezetében (*The Gun and Early Projectiles*) a kézi tűzfegyverek és elsütő-szerkezetek rövid történelmi áttekintését, illetve a korszak kézi tűzfegyverlövedéke-

¹ A témára vonatkozóan lásd: *D. M. Sivilich: Analyzing Musket Balls to Interpret a Revolutionary War Site. Historical Archaeology*, 30. (1996) 101–109. o.; *Uő: Revolutionary War Musket Ball Typology – An Analysis of Lead Artifacts Excavated at Monmouth Battlefield State Park. Southern Campaigns of the American Revolution*, 2. (January, 2005.) 1. sz. 7–20. o.; *Uő: What the Musket Ball Can Tell: Monmouth Battlefield State Park, New Jersey. In: Field of Conflict. Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War. Ed. Douglas Scott – Lawrence Babits – Charles Haecker. Washington DC., 2009. 84–101. o.*

inek bemutatását tárja az olvasók elé. Sivilich szerint általánosan elmondható, hogy a korai kézi tűzfegyverek lövedékei változatos anyagúak voltak, hiszen egyaránt számolhatunk vas-, ólomborítású kő-, üveg- és ólomlövedékekkel; idővel pedig az ólomlövedékek lettek az uralkodóak. Ennek fő oka, hogy az ólomnak alacsony az olvadáspontja (327,5°C), és emiatt tábori körülmények között is könnyen elkészíthetőek voltak a lövedékek. A kézi tűzfegyverlövedékek leletmintázatán alapuló eseményrekonstrukció és lokalizáció a csatatérrégészet fontos módszere. Az amerikai függetlenségi háború (1775–1783) esetében különösen optimális kutatási perspektívákat teremt a tény, hogy a szembenálló felek eltérő kaliberű kézi tűzfegyvereket (brit Brown Bess-puskák és francia Charleville-puskák) használtak. (Hasonló kutatási lehetőség áll fenn a jakobita háborúk csatatareinek régészeti vizsgálatakor is: a brit reguláris gyalogság Brown Bess-puskákkal, a jakobita erők pedig főleg Charleville-puskákkal voltak ellátva. ² Konkrét csatatérrégészeti esettanulmányként Sivilich az 1778. évi monmouthi összecsapás Parsonage-gyümölcsös területén lezajlott eseményeinek terepkutatási eredményeit hozza. A második, a harmadik, a negyedik, illetve a hetedik fejezet (*The Basic Musket Ball, What Did it Hit? Musket Balls with Fabric Impressions, Chewed Musket Balls*) fő témája a lövedékeken látható deformítások és sérülések elemzése. A szerző öt fő deformítás-csoportot, felületi sérülés-típust tekint át részletesen:

A) készítéstechnikai nyomok (öntőminta-felek illeszkedésénél keletkező varratszerű gerinc, az öntési csomk eltávolítására visszavezethető felületi eszköznyomok), szabálytalanságok (az öntőminta-felek elmozdulása, illetve a nem megfelelő hőmérsékletű golyónyersanyag használata okozta markáns formai deformáció);

B) a ledöngöléskor létrejövő deformítások (a döngölővessző által okozott felületi benyomódás, illetve a golyó ledöngölésekor, a lövedéknek a fegyvercső falával való súrlódására visszavezethető sima, szalagszerű oldali felületrész keletkezése, a nagyobb méretű kézi tűzfegyverlövedék mellé töltött, kisebb kaliberű lövedékek / „buck-n-ball” töltet/ okozta felszíni benyomódások);

C) a fegyvercsőben rekedt lövedék eltávolításakor létrejövő, a golyósróf („musket worm”) okozta jellegzetes furatnyom;

D) a lövedék becsapódása által eredményezett (gyakran fa, felszerelési tárgy, fegyveralkatrész, textília vagy akár csont lenyomatát mutató) deformítás;

E) a lövedékek felületén elkülöníthető emberi, illetve állati (rágcsálók, sertés, őz/szarvas) rágásnyomok.

Az ötödik fejezet (*Musket Balls Altered to Improve Lethality*) a nagyobb hatásfokúnak tartott, darabolással kiképzett, illetve szándékosan deformált lövedéket tárgyalja. Sivilich három fő típust különített el könyvében a Fort Montgomery State Park, a Monmouth Battlefield State Park és New York város területén talált, illetve a Whydah kalózhajó roncsánál (Cape Cod, 1717) feltárt lövedékleleteken, illetve spanyolországi és lengyelországi párhuzamokon keresztül:

1. öntéssel kialakított, golyóformát mutató lövedékek darabolásából nyert félgömb- vagy gerezdformájú darabok („split shot”);

2. öntött, golyóformájú lövedékekből készített, kovácsolással deformált (nyomott formájú) lövedékek;

3. (ólmadarabokból) darabolással kiképzett, hasáb alakú, vagy hengeres testű példányok („slug”, „cylindrical shot”).

A hasáb alakú, illetve hengeres testű lövedékek kapcsán a szerző csatatérrégészeti példaként a Sutfin-gyümölcsös területén, a Monmouth-csatatér kutatásához kapcsolódó fémkereső műszeres terepbejárás eredményeit vonhatta fel. A hatodik fejezet (*Canister Shot*) a kartácslövedékekkel („canister shot”, „case shot”, „grape shot”) kapcsolatos kutatásokat összegzi. A fejezet régészeti vonatkozású kutatásaként a Sutfin-gyümölcsös (Monmouth Battlefield State Park) területén és annak térségében folytatott, szisztematikus fémkereső műszeres terepkutatás eredményei olvashatóak. ³ Sivilich gyűjtése alapján a kartácslövedékek változatos anyagúak (ön, ólom, sárgaréz, vas) voltak, a kartácslövedékek kézi tűzfegyverektől való megkülönböztetését elsősorban a lövedéke-

² A témához lásd még: *Tony Pollard: Capturing the Moment: the Archaeology of Culloden Battlefield*. In: Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle. Ed. *Tony Pollard*. Barnsley, 2009. 144–145. o.

³ A témához lásd: *D. M. Sivilich: Evolution of Macro-Archaeology of the Battle of Monmouth – 1778 American Revolution War. Battlefields Annual Review*, 2005. 73–85. o.

ken keletkező jellegzetes deformítások (két lövedék összeolvadása, vagy a kartácsszelence oldalfala, illetve a töltelégolyók egymáshoz való préselődéséből származó benyomódások) segíthetik. A nyolcadik könyvrész („*Pewter*” *Musket Balls*) témáját az ötvözött kézi tűzfegyverlövedékek adják. A magas öntartalmú lövedékeket az ólomhiány enyhítése céljából beolvasztott ón kancsókra, tányérokra és ivóedényekre vetíti vissza a szerző. A kötet kilencedik fejezete (*Musket Balls Altered for Nonlethal Use*) a nem „rendeltetésének” megfelelően felhasznált, másodlagos funkcióval ellátott és ennek megfelelően átalakított lövedékleleteket, így kézi tűzfegyverlövedékekből készített játékszetonokat, dobókockákat és hálónehezékeket mutatja be. (Az öntéssel kialakított, golyóformájú lövedékekből való dobókocka-készítést kísérleti régészeti kutatással is szemlélteti Sivilich.) A könyv utolsó, tizedik szakasza (*Small Shot... Not Just for the Birds*) a vadászlövedékek („bird shot”, „buckshot”, „pellet”) vizsgálatához ad információkat. Sivilich kutatásai alapján nem mondható törvényszerűnek, hogy a „kisebb” méretű lövedékeket csak vadászatra használták. A vadászlövedékeknek tartott darabok készítmódja és a felületükön látható készítés technikai nyomai sem térnek el jelentősen az öntéssel készült, nagyobb méretű példányokétól; értékes támpont azonban, hogy a modern korban a vadászszőrétek mindenestre már gyáripari eljárás keretein belül, hideg préseléssel vagy „csepegtetéses” módszerrel (az arzénvegyületekkel olvasztott ólmot a kívánt lövedék méretétől függő magasságból hideg vízbe csepegtették) készültek. Sivilich Robert Hooke egy 1665. évben kiadott munkájából érdekes lövedékkészítési eljárást („Rupert method”) közöl: szűrőtölcsért használva öntőmintának jellegzetes alma formájú lövedékek voltak gyárthatóak. (Feltételezhetően szűrőtölcsér felhasználásával öntött lövedékek ismertek például az XVIII. századi kalózhajó, az Anna Királynő Bosszúja roncsáról is.)

Összegzésképpen megállapítható, hogy Daniel M. Sivilich régészeti és kísérleti régészeti kutatásain, továbbá írásos forráskutatásain alapuló, szintetizáló műve alapvető jelentőségű, értékes kézikönyv a kora újkori és újkori csataterék régészetéhez, illetve a történeti korú kézi tűzfegyverlövedékek interpretációjához.

Polgár Balázs

UDOVECZ GYÖRGY

A MAGYAR KATONA

öltözködés, Felszerelés és Fegyverzet 1788–1815 között

(Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2015. 88 o. ISBN 978-973-8995-19-2)

Újabb, immár harmadik kötete jelent meg annak a magyar katonai hagyományörzést segítő könyvsorozatnak, amit Udovecz György, a fenti „szakma” kimagasló hazai képviselője jegyez. Míg 2014-ben előbb az itthon mindig „aktuális” 1848–1849. évi magyar szabadságharc katonai hagyományörzőinek szánt, majd még abban az évben az I. világháború kitérésének centenáriuma a cs. és kir., illetve a m. kir. haderő világháborús viseleteit megörökítő munkája jelent meg, addig most jobbjára a francia forradalmi, majd a napóleoni háborúk időszaka (1792–1815) alatt a cs. kir. Hadsereg magyar alakulatai, valamint a m. kir. Nemesi Felkelés katonáinak ruházatát, felszerelését és fegyverzetét mutatja be. A jelen mű aktualitásához sem férhet kétség: a múlt évben zárultak le azok a rendezvények, amelyek a napóleoni háborúk kétszáz éves évfordulójának kapcsán az európai hagyományörzők minden résztvevő egykori harcosai előtt tisztelegve a kor nagyobb csatáit (Austerlitz, Waterloo) „játszották újra”, és a nagy sikerre való tekintettel több „összezapás” újabb „megörökítése” várható a következő években is. Ezért is szükséges, hogy az ebben résztvevő magyar katonai hagyományörzők minél pontosabb viselettel képviselhessék hazájukat, illetve egykori katonáseiket. Ehhez nyújt nagy segítséget ez a kötet.

Ahogy a bevezetőben Bacsoni Tamás katonai egyenruha- és viseletkutató is megjegyzi, az európai katonai hagyományörzés jó 370 évre tekinthet vissza, mivel már az angol polgárháborúban is előfordult, hogy a parlamenti csapatok „újrajátszották” a királpártiakon aratott győzelmü-

ket. A XIX. századtól kezdve a katonai hagyományörzés Angliából fokozatosan kiterjedt a kontinensre is, s ennek mind az Osztrák–Magyar Monarchiában, mind az 1918 utáni Magyarországon is szép számmal akadtak követői. Itthon az 1945 utáni visszaesést követően a 80-as évektől újra lehetőség nyílt hagyományörző egyesületek, csapatok alakítására, amelyeknek mára már jelentős számú tagságuk van. Mivel a napóleoni kor összecsapásai mindig is népszerűek voltak az európai hagyományörző csapatok körében, és a korszak harcaiban a magyar katonák is részt vettek, ideje volt, hogy az összejöveteleken mind nagyobb számban megjelenő magyar hagyományörzők számára egy olyan szakkönyv is a rendelkezésre álljon, amely jelentősen megkönnyíti felkészülésüket.

A kötet felvezetéseként Lázár Balásznak, a korszak kiváló szakértőjének a tanulmánya olvasható. A kor egyik nagyhatalmának számító Habsburg Birodalom 1790-ben már 300 000 főt meghaladó hadilétszámú haderővel rendelkezett, amelynek jó egyharmada került ki a Magyar Koronához tartozó területekről. A szerző a továbbiakban elsősorban ennek, az országgyűlés által „magyar hadseregnek” nevezett fegyveres erőnek a bemutatására koncentrált; jóllehet természetesen a cs. kir. haderő szervezetét is ismerteti. Először a hadsereg alapját képező sorgyalogság ezredeinek és zászlóaljainak felépítését, szerkezetét és kiegészítését vizsgálja, a hozzájuk tartozó gránátosokkal együtt. Ezt követi a kontinens szerze ismert, a cs. kir. lovasság egyik alapvető részének számító huszárság bemutatása, amelyet a kortársak Európa legjobb könnyűlovasságának tartottak. Noha a korban a cs. kir. tüzérség egyik ezrede sem volt magyarországi kiegészítésű, soraikban már szép számmal fordultak elő magyarok is, így ezek felépítését is megismerhetjük. Ezután a cs. kir. haderő korabeli harcászata és magasabbegység-szerkezetét, a katonai adminisztrációt, végezetül pedig a korabeli cs. kir. hadsereg ruházati ellátását és fő egyenruházati „trendjeit” mutatja be a szerző.

A munka fő részét alkotó, a különböző cs. kir., illetve „magyar” fegyver- és csapatnemek egyenruházati, fegyverzeti és viseleti cikkeit Udovecz György a korábbi köteteknél már bevált módon ábrázolja. Így előbb a gyalogság: ezen belül a sorgyalogság (lövész, gránátos és helyőrségi csapatok), a határőrezredek, vadászcsapatok, a cs. kir. Landwehr és a m. kir. Nemesi Felkelés gyalogosai, illetve a műszaki egységek (aknászok, hidászok, utászok) kerülnek ismertetésre. Természetesen a szerző elsősorban azokra az alakulatokra (sorgyalogság, határőrök, nemesi felkelés) koncentrált, amelyekben nagy számban szolgáltak magyar katonák; a többitől csak röviden ír. Itt megismerhetjük a korszak magyar gyalogosainak ruházati cikkeit a többször változó fejfedőktől a jellegzetes „medvekörmön” és szűk „magyar nadrágon” át az egyenbakancsig, majd a felszerelés, és a fegyverzet ismertetése következik mind a tiszt, mind a legénységi állomány vonatkozásában. Ezután a korabeli cs. kir. tüzérség kezelői és tiszt, mind a tiszt, mind a legénységi állomány viseletével és fegyverzetével ismerkedhetünk meg. A kötet zárását a „legmagyarabb” csapatnem, a cs. kir. reguláris huszárság, illetve a nemesi felkelés lovasságának bemutatása adja. Itt a különböző ezredek színpompás egyenruháin és felszerelésén kívül az eddigi legpontosabb képet kaphatjuk a korabeli nemesi felkelő huszárokról, akik az inszerekció legjobban bevált fegyvernemét alkották.

A kötetet rengeteg korabeli, illetve rekonstrukciós ábra, kép és fotó, pontos méretarányú cikkleírások, valamint természetesen a legfontosabb alampunkákat tartalmazó bibliográfia teszi élvezetessé és hasznossá.

A munkában, mint minden kiadványban előfordulnak betű- és nyomdahibák, valamint elírások is. A 46. oldal alján található harmadik kép a címével ellentétben nem ábrázol cs. kir. sarkást. Az 55. oldal alján található bal oldali kép aláírása kissé „zavaros” (zif puskán?). Az 58. oldalon a cs. kir. tábori tüzérség löveganyagának ismertetésekor a „mozsarak” elnevezés helyett inkább „tarackok” értendők. A 67. oldalon szereplő kép címében a Gerass-gyűjteményre utal, ám a kép jobb alsó sarkában az „R. Ottenfeld” szignó található.

A fentiek ellenére a recenzens csak ajánlani tudja ezt a viselettörténeti alampunkát mindenkinek, „szakmabelinek” és egyszerű olvasónak egyaránt, aki csak érdeklődik a XVIII–XIX. század fordulóján a cs. kir., valamint a nemesi felkelő haderőben küzdő magyar katonák egyenruhái, felszerelései és fegyverei iránt.

Kemény Krisztián

a szaBaDságHarc HaDművészete 1848–1849

(Zrinyi Kiadó, Budapest, 2015. 378 o. ISBN 978-963-327-647-1)

Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc történetének könyvtáryi irodalmában az utóbbi időben már örvendetesen szaporodik a hadtörténelmi tárgyú munkák száma is. Ezek döntő többsége azonban elsősorban csak egy-egy összecsapás, hadjárat, hely, vagy személy történetét tárgyalja a szabadságharc időszakában; kevés az olyan munka, amely a korabeli nemzetközi „trendeket” figyelembe véve értékeli a hazai történeteket, hadieseményeket. Ezért is kiemelkedő Csikány Tamás hadtörténész munkássága, aki kezdettől a XIX. századi európai hadművészet „szemüvegén” keresztül vizsgálta a magyar szabadságharc katonai történetét; elemezve és összevetve azt a korabeli hadtudomány által megkövetelt elvekkel. Számos ez irányú cikk, tanulmány és kisebb kötet után a szerző mostani könyvében lényegében összegzi több évtizedes vizsgálódása eredményét, és ezzel lényegében „értékeli” az 1848–1849-es „magyar hadművészetet” a korabeli modern európai hadtudomány szempontjai szerint.

Ahogy maga a szerző a kötet előszavában Carl von Clausewitz, a nagy porosz katonai teokratikus nyomán írja, „a hadművészet... az adott eszközök harcban való felhasználásának művészete”. Így Csikány Tamás elsősorban a katonai vezetés szempontjából vizsgálja a magyar szabadságharc eseményeit. Ez annál is inkább indokolt, mivel a francia forradalmi, majd a napóleoni háborúk időszaka (1792–1815) alapjaiban változtatta meg a háborúról és a katonai vezetésről alkotott elképzeléseket, amely az addigi „sablonos” hadviselés helyett jóval nagyobb teret nyitott a hadvezérek és katonák egyéniségének érvényesülésére. Az ekkor kikristályosodó „új rendszer” pedig lényegében a XIX. század végéig meghatározta a háborúk arculatát, így a magyar 1848–1849-re is alapvető hatással volt. A szerző ezért a felvezetésben az alapfogalmak tisztázása után előbb a „napóleoni titok” megfejtésére vállalkozó korabeli katonai szakírók munkásságát foglalja össze röviden Károly főhercegtől Jomini tábornokig, majd az 1848–1849-es szabadságharc történetét feldolgozó fontosabb, a XIX. század közepétől napjainkig megjelent műveket sorolja fel és értékeli.

Az első fejezetben a hadászati vezetés kerül bemutatásra a magyar tavaszi hadjárat gödöllői hadműveletének (1849. április 1–7.) példáján keresztül. Csikány Tamás itt előbb a napóleoni kor vezetési elveit, illetve a későbbi katonai szakírók segítségével az új hadvezetési metódus lényegét ábrázolja, majd a választott magyar példa indoklása után a hadművelet előzményeit, a terület és az akkori időjárás viszonyait, valamint a cs. kir. és a magyar oldal elképzeléseit mutatja be. Ezt követi a konkrét magyar haditerv részletes ismertetése, amelyből kiderül, hogy előkészítésében milyen szerepe volt az azt kidolgozó Klapka György tábornokon kívül Vetter Antal altábornagnak, Bayer József alezredesnek és még Kossuth Lajosnak is. Ezután ismerhetjük meg magának a hadműveletnek a vezetését, amely végül az április 6-i isaszegi csatában érte el csúcspontját. A fejezetet záró értékelésben a szerző megállapítja, hogy a hadműveleteket magyar részről irányító Görgei Artúr tábornok tehetséges alárendeltjeinek támogatásával és a politikai vezetés háttértámogatásának köszönhetően sokkal sikeresebben birkózott meg a hadjárat során fellépő „súrlódással”, mint cs. kir. ellenfele, a politikai vezetés és beosztott alparancsnokai bizalmát ekkorra már elvesztő Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy. Így, bár a magyar hadművelet végső célját (a cs. kir. főerők elszorítását Pest előteréből) nem érte el, a magyar hadvezér szilárd, célra összpontosító vezetésének köszönhetően végül vereséget mért folyamatosan kapkodó, terveit naponta változtató osztrák ellenfele főserégére, és megőrizte a hadászati kezdeményezést.

A második, egyben a kötet leghosszabb fejezetében a harcászati vezetést ismerhetjük meg az 1849. július 2-i, második komáromi csata példáján keresztül. A szerző itt előbb a harcászat XIX. századi elméletével ismerteti meg az olvasót, majd a gyalogság, a lovasság és a tüzérség korabeli szervezetét, működését és harcmódját, valamint a három fegyvernem együttműködését vizsgálja. Ezt követi a csata előzményeinek, az összecsapás helyszínének, az aznapi időjárásnak, a két fél hadserégének és vezetőinek a bemutatása. Csikány Tamás magát a csatát három részre (ácsi-erdő és a monostori sáncok; ószojny és környéke; Herkálypuszta) bontva ismerteti, és ezen ütközetek mentén a korabeli erdei és sáncok elleni harc, a településharc, valamint a nagy lovassági össze-

csapások általános jellemzőit is ábrázolja. A két fél erőviszonyainak, csapattesteinek, vezetőinek megismerése mellett a számtalan forrásnak és visszaemlékezésnek köszönhetően a beosztott tisztek és az egyszerű katonák érzéseibe, gondolataiba is bepillantathatunk. A záró értékelésnél a szerző megjegyzi, hogy bár az új cs. kir. fővezér, Julius von Haynau tábornok főszerege túlerejével először a komáromi sáncrendszerbe szorította vissza a magyar sereget, ezt követően ellenfele hibáit kihasználva Görgei Artúr ellentámadást indított. Ennek során ugyan eredeti elképzeléseihez képest a cs. kir. balszárny vonalát nem tudta áttörni, de az ellenfél visszavetésével megállította a cs. kir. főszereg addigi lendületét, és helyhez kötötte azt Komárom alatt.

A harmadik, a magasabb harcászat (vagyis egy csata vezetésének) elméletét bemutató fejezet szinte a második rész folytatásának is tekinthető, mivel példának az 1849. július 11-i, harmadik komáromi csatát választotta a szerző. Itt előjáróban megismerhetjük a magasabb harcászat korabeli vezetési elméletét, majd a július 2-ától eltelt időszak eseményeit, a magyar haditerv kialakulásának körülményeit. Ezt követi a két fél helyzetének, hadseregének és hadművelési terveinek, valamint az időjárásnak és a terepnek az ismertetése. Ezután Csikány Tamás részletesen bemutatja a csatának, mint áttörési kísérletnek a menetét, és számos új részlettel bővíti az eddigi ismereteket. Záró értékelésében megállapítja, hogy – noha az erőviszonyok július 2-ához képest javultak a magyar fél szempontjából – az áttörési kísérlet rossz terve, a csatát vezető Klapka tábornok határozatlansága és egyes alparancsnokai (Pikéty Ágoston és Nagysándor József tábornokok) késlekedése miatt nem sikerült a jól védekező cs. kir., illetve orosz csapatok legyőzése, visszavetése.

A negyedik fejezet a vízi akadályok támadását és védelmét a közép-tiszai cibakházi híderért 1849 februárjában folyó harcokkal illusztrálja. Itt előbb a vízi akadályokért vívott harc elméletével, folyók és hidak védelmével, illetve támadásával ismerkedhetünk meg. Ezt követi a cibakházi híd elleni, 1849. február 24-én végrehajtott cs. kir. támadás előzményeinek, a híd katonaföldrajzi helyzetének, az időjárásnak, illetve a két fél erőinek és elképzeléseinek a feltárása. Csikány Tamás ezután mutatja be részletesen a cs. kir. kudarccal végződő ütközeti eseményeit, amelyet a hivatalos jelentéseken túl számos korabeli elbeszélő forrás, valamint visszaemlékezés tesz különösen élővé. A szerző értékelésében végül megállapítja, hogy a jól felkészült magyar védelemmel szemben a bevetett cs. kir. csapatoknak lényegében nem volt reális esélyük a híd birtokbavételére, és lerombolására sem. Ezt a részt a történet márciusi következményeinek ismertetése zárja.

Az ötödik fejezet a várharcok vezetésével, azon belül Temesvár erődjének 1849-es ostromával és védelmével foglalkozik. Csikány Tamás itt előbb a várharcok korabeli elméletével, az új erődítési és ostromlási elvekkel ismerteti meg az olvasót, majd Temesvár erődje helyzetét és állapotát mutatja be 1849. április 25-én, az első magyar zároló csapatok feltűnése előtt. Ezt követi a cs. kir. helyőrség, illetve a József Bem altábornagy vezette magyar erők, illetve összecsapásaik ábrázolása, ami csak felvezetés volt az „igazi” ostrom előtt. A szerző ezután részletesen bemutatja az Arad cs. kir. erődjét megadóra kényszerítő, Vécsey Károly tábornok vezette V. hadtest felvonulását, majd a két és fél hónapos ostrom munkálatait Temesvár alatt, illetve a védők aktív és passzív intézkedéseit egészen az erőd augusztus 9-i cs. kir. felmentéséig. Végül értékelésében megállapítja, hogy a korabeli és későbbi vádakkal ellentétben Vécsey tábornok lehetőségeihez mérten mindent megtett az erőd bevételéért, és noha az nem sikerült, augusztus elejére a védősereg már elvesztette állománya jó egyharmadát, és így az ostrom további folytatása esetén valószínűleg elkerülhetetlen lett volna az erősség eleste.

A hatodik fejezet a korabeli „kisháború” mutatja be a székelyföldi Háromszék 1848. decemberi védelmén keresztül. A szerző itt előbb a „kisháború” jellemzőit és elméletét ismerteti, majd Háromszék katonaföldrajzát, illetve az önvédelmi harc előzményeit, valamint a szék védelmének megteremtését részletezi. Ezt követi a székely, illetve a cs. kir. haderő, majd a jó egy hónapig tartó hadműveletek bemutatása. Csikány Tamás minden eddiginél pontosabb képet rajzol a fordulatokban bővelkedő hadieseményekről, amelyek egészen az 1849. január 2-i árapataki békeszerződésig tartottak. Értékelésében a szerző megállapítja, hogy bár a székelyek végül békére kényszerültek, a szék megszállását sikerült megakadályozniuk, és jelentős cs. kir. erők lekötésével alaposan megkönnyítették József Bem tábornok Erdély felszabadítására indított hadjáratának kezdeti szakaszát.

A kötet befejező részében Csikány Tamás röviden összefoglalja a korabeli hadműveletek és összecsapások rekonstrukciójával kapcsolatos nézeteit, és leszögezi, hogy véleménye szerint az 1848–1849-es szabadságharc során a magyar központi hadvezetés, illetve a jobb magyar hadvezetés

rek (Görgei, Klapka, Bem) tudatosan törekedtek a legújabb katonai vezetési elvek alkalmazására, és sikereiket is ezen elvek rugalmas alkalmazásának köszönhették. Így elvi szinten semmiben sem maradtak el a több tapasztalattal rendelkező cs. kir., illetve orosz „kollégáiktól”. A szabadságharc sorsát így nem az ellenfél jobb vezetése, hanem elsőprő túlereje döntötte el.

A szép, igényes küllemű, jegyzetekkel és bibliográfiával ellátott kiadványt számos, a megértést és a jobb használhatóságot elősegítő korabeli, illetve mai ábra, kép, térkép és rajz díszíti.

A műben az alábbi nyomda- és betűhibák, elírások és tévesztések korrigálандók. A Gál Sándorról írott életrajz szerzője helyesen Németh György (12. o.). A Götz-hadosztály helyesen Götz-dandár (40. o.). A cs. kir. III. hadtest három gyalog- és egy lovasdandárból állt (41. o.). Kleinheinz Oszkár táborkari őrnagy a magyar I. hadtest táborkari főnöke volt (78. o.). 1848. december 28-án Bábólnánál a 34. (Porosz herceg) sorgyalogezred 2. zászlóalja harcolt (97. o.). Perczel Mór csak vezérőrnagy, nem vezérezredes volt (119. o.). Az 1842M kamrás puskával a cs. kir. határ-őrezredek lövészeit (századonként 12-16 fő), illetve a tiroli, valamint a tábori vadászzászlóaljok állományának egyharmadát szerelték fel (129. o.). 1849. július 2-án Komáromnál a III. és nem az I. hadtest állomásozott (131. o.). A VII. hadtesten belül a felsoroltakon kívül Posta alezredes hadosztályában az Újházy-vadászzászlóalj, Liptay alezredes hadosztályában a 11. hatfontos gyalog-űteg, a Bercsenyi ezredes vezette lovashadosztály, illetve Weissl alezredes hadoszlopában a Weissl-gránátoszászlóalj, az 1. utászászlóalj és a 2. röppentyűűteg szolgált (135–136. o.). A II. hadtest létszáma 1849. június 30-án már kb. 6300 főt számlált (135. o.). A cs. kir. Ludwigh-lovasdandárban a cs. kir. 2. lovasűteg szolgált (137. o.). Az őszöynnél álló cs. kir. Bechtold-lovasdandár helyesen Simbschen-lovasdandár (158. o.). Az 5. magyar lovasűteg parancsnoka 1849. július 2-án már Csányi Márton főhadnagy volt és nem Wenzel Freudenreich őrnagy. Az űteg nem semmisűlt meg teljesen, mivel a kezelőállomány egy része az űtegethervezésével elmenekűlt, és két hűtfontos tarackot, valamint 4 lűszerkocsit is kimentett a bekerítésből (169., illetve 176–177. o.). A magyar III. hadtest lovashadosztályának július 2-án csak 12 lovasszázada volt (172. o.). A Mándy-lovashadosztálynál a 2. lovasűteg volt (185. o.). A 9. kombinált orosz gyaloghadosztály már 1849. június 3–4-én Pozsonynál csatlakozott a cs. kir. fűsereghez, és egy gyalog-, egy vadász-, és egy tűzerdandárból állt (190. o.). A 349. jegyzet helyesen 379. jegyzet (193. o.). Az I. osztrák hadsereg helyesen I. osztrák hadtest (197. o.). Dékány Rafael a 25. honvédzászlóalj katonája volt (235. o.). Hajdű János hadnagy egy hatfontos fűlűteget (3 lűveg) vezetett (271. o.). Temesvár alatt a 49. honvédzászlóaljnak csak a 2. százada volt (314. o.). 1848. november végén az Erdűvidéken nem a 12. honvédzászlóalj 2. százada, hanem a 15. (2. székely) határőr-gyalogezred 2. százada kapitulált (347. o.). Végezetűl: bár a szerzű jól használhatónak íteli Czetz Jánosnak Bem erdűlyi hadjárataról 1850-ben írott munkáját (8. o.), a nevezett mű megbízhatatlansága miatt már a XIX. század végén kritikák keresztűttűzbe került, mégpedig jogosan. Többek között olyan pontatlanságok kerültek belűle át az 1848–1849-es köz- és hadtűrtűnetbe, mint „az Észak-Erdűly sorsáról döntű”, valójában meg sem törtűnt 1848. december 29-i bethleni „űtkűzet”, vagy az 1849. áprilisában a Bácságban a cs. kir. Leiningen-dandár bekerítésének és Temesvár rajtaűtűssel valű elfoglalásának Bem által kidolgozott, a valóságban nem is létezű terve (utűbbi jelen munkában is felbukkan a 291. oldalon). Hogy a különbözű létszámbeli „trűkkűkrűl” (például a valójában alig 80-90 fűs „hűres” bécsi akadémiai légű „zászlóaljerejűvű” duzzasztásáról) már ne is szűljünk...

A fentiek ellenére a recenzens csak ajánlani tudja a fenti munkát minden érdeklűdűnek, szakmabeli és laikus olvasónak egyaránt, aki a korabeli hadművészet szemszűgéből szeretnű tanulmányozni a „csudák évének” magyar hadieseményeit.

Kemény Krisztűán

RENATA DE LORENZO

BORBONIA FELIX il regno Delle Due sicilie alla vigilia Del crollo

(A Kettős Szicíliai Királyság az összeomlás előestéjén. ACULEI Collana diretta da Alessandro Barbero 13. Salerno Editrice, Roma, 2013. 230 o. ISBN 978-88-8402-830-3)

Az olasz egység 150. évfordulója (2011) kapcsán kiéleződött viták egyik központi té mája a Kettős Szicíliai Királyság összeomlása és a Bourbonok uralmának vége volt. Egy „risorgimento ellenes front”, bűnösök után kutatva és összeesküvéseket sejtve, azzal az igénnyel lép fel, hogy megírja mindazt, amit a hivatásos történészek soha sem írtak volna meg, vagy szándékosan elhallgattak volna.

Kezdetben a *Risorgimento* a hivatalos retorika szintjén, régi könyvekben, köztéri szobrokban jelent meg. A történészek számára inkább megoldandó és ellentmondásos problémák soraként, amelyek mind újabb kutatásokat és elemzéseket igényeltek. Az 1990-es években aztán teljesen új „narratíva” robbant be a közgondolkodásba: a *Risorgimento*t a gyalázat korszakaként, az egyesítést bűncselekményként mutatták be. Ennek az új „olvasatnak” a közönsége földrajzi elhelyezkedéstől függően érezte aktuálisnak az új „narratívát”: Északon az egyesítést azért értékelték elhibázottnak, mert véleményük szerint Észak előbbre tartana Dél nélkül; Délen áldozatnak látják saját magukat, ugyanis szerintük a Kettős Szicíliai Királyság virágzó és fejlett ország volt, bizonyos állítások szerint egyenesen a világ harmadik legerősebb ipari hatalma, a „piemonti hódítás” azonban szegénységbe taszította.

Egyes vélemények szerint ezzel az érdekes jelenséggel nem a történészeknek, hanem a szociológusoknak kellene foglalkozniuk. Ugyanakkor a jelenség befolyásolja a történetírást is, mivel olyan témákra irányítja a figyelmet, melyekkel foglalkozni kell: többek között az Észak és Dél közötti gazdasági különbség 1860-ban, vagy az egyesítés hatása a déli gazdaságra.

Renata De Lorenzo, a Nápolyi II. Frigyes Egyetem történész professzora, az *Istituto per la Storia del Risorgimento italiano* (Olasz Risorgimento Történeti Intézet) elnöki tanácsának tagja, a *Società napoletana di Storia Patria* (Nápolyi Történeti Egyesület) elnöke ezekkel az elterjedt „mitológiákkal” szemben fellépve az 1848 és 1861 közötti időszak azon belső és külső dinamikáját vizsgálja dél-itáliai kontextusban, amelyek a Bourbon-dinasztia és a „nápolyi nemzet” kulturális modelljeinek válságát okozták. A királyság bukását elemezve hangsúlyosan tárgyalja a déli gazdaság, társadalom és politikai élet ellentmondásait és összetettségét az egyesítés hajnalán.

Röviden foglalkozik a Kettős Szicíliai Királyság gyenge pontjaival: a hatalom végtelen koncentrációja az uralkodó kezében (király–miniszterelnök), a kollektív hatalomgyakorlás teljes hiánya, ami miatt még udvari „pártok” is szembekerülnek az uralkodóval („az államot szolgálják, de megvetik a királyt”, 38. o.); az alkotmányosság hiánya (1848-ban kényszerből alkotmányt hirdettek, de már akkor sem alkalmazzák, utána pedig teljesen negligálják); az egyház rendkívüli befolyása, amely a laikusok életét is ellenőrzi; a korántsem új keletű szicíliai függetlenedési törekvések felerősödése, ami belső megosztottságot okoz. Részletesen ismerteti, többek között, a Poerio és az Imbriani családok egyes tagjainak pályafutását, akik a Bourbon-ellenes szerepvállalásuk következtében emigrációban, Torinóban éltek.

A Kettős Szicíliai Királyság összeomlása mégsem elsősorban a belső, strukturális problémáktól függött, hanem azoknak a külső körülményeknek az összességétől, amelyek szokatlan gyorsasággal változtatták meg a főszerplők és az érdekelt államok helyzetét. A félszigeten két autonóm királyság létezett saját dinasztiával: a Bourbonok Kettős Szicíliai Királysága délen és a Savoyák Szárd Királysága északon. A két királyság igen eltérően alakította nemzetközi kapcsolatrendszerét.

1848–1849-ben, az első függetlenségi háborúban legyőzött Szárd Királyság 1860–1861-ben ötször akkora területre terjesztette ki hatalmát, mint a megelőző évtizedben. A miniszterelnök, Camillo Benso di Cavour volt az események fő mozgatója. Eleinte még nem az egész félsziget egyesítésének vágya, hanem osztrákellenes megfontolások vezérelték a Franciaország szövetségét kereső külpolitikát. Ez a politika képes volt alkalmazkodni az eseményekhez és a változó körülményekhez. Mit sem kérve cserébe, a Szárd Királyság 1855-ben 18 000 katonával Franciaország

és Anglia oldalán részt vett a krími háborúban, majd a nagyhatalmak mellett jelen volt az 1856. évi párizsi kongresszuson. Cavournak a tárgyalóasztalnál módja nyílt az itáliai helyzet felpanaszolására, véleményét Lord Clarendon is megerősítette. Ennek következtében Franciaország és Nagy-Britannia elhatározták, hogy megszakítják diplomáciai kapcsolatukat a zarnoki kormányzásának ítélt Kettős Szicíliai Királysággal. A krími háború vetett véget véglegesen a bécsi kongresszuson kialakított erőviszonyoknak, Ausztria elszigetelődött. Vele szemben kereste a nagyhatalmi igényeket megfogalmazó Franciaország szövetségét a Szárd Királyság. A III. Napóleon és Cavour között lezajlott plombières-i titkos találkozón (1858. július 21.) még nem volt szó egész Itália egyesítéséről, hanem Ausztria legyőzése esetén a Szárd Királyság észak-itáliai terjeszkedéséről. III. Napóleon nem szívesen látott volna Franciaország közvetlen szomszédságában egy új nagy államot, Cavour ugyanakkor sem az államszövetség, sem egy közép-itáliai állam létrehozásának tervét nem támogatta, mivel attól tartott, hogy ennek élére a francia császár rokona kerülne.

A Szárd Királyság diplomáciai aktivitásával szemben a Kettős Szicíliai Királyságot fel-tűnő passzivitás jellemezte e téren. A már évek óta beteg II. Ferdinánd tartott az európai változásoktól, félt az esetleges felfordulástól, továbbá Lucien Murat nápolyi trónigényétől, amit maga III. Napóleon is támogatott. Királyságának sorsa egyre inkább Cavour és III. Napóleon politikájától függött. Cavour a *Società Nazionale* (Nemzeti Társaság) tevékenysége mellett nagyban számított a nápolyi száműzöttek Bourbon-rezsimet negatív színben feltüntető működésére. A plombières-i találkozó időszakában még nemigen lehet piemontbarát közvéleményről beszélni a Kettős Szicíliai Királyság területén: az emigrációnak nem volt különösebb súlya, az északon az osztrákok elleni harcoló önkéntesek soraiba mindössze heten érkeztek a királyság területéről. A nagy francia–piemonti győzelmek után, 1859 tavaszán aztán Itália szerte, így Nápolyban is sor került szimpátiatüntetésekre.

Amikor 1859. május 22-én II. Ferdinánd („a Risorgimento antihőse, egyszersmind az anti-risorgimento hőse”, 110. o.) meghalt, a háború még nem terjedt ki az országára, azonban világos volt, hogy fokozott figyelemmel kell követni az eseményeket. II. Ferenc trónra lépése udvari intrikák közepette, a mérsékeltek és demokraták közötti küzdelem kiéleződése, továbbá egy esetleges Franciaország irányában való nyitás lehetősége idején történt. Központi szerepet kapott a május 26-án torinói megbízásból Nápolyba érkező Ruggiero Salmour, akinek az volt a feladata, hogy egykezzen közelítse II. Ferencet Piemonthoz, megakadályozni, hogy túlságosan is Ausztriához kapcsolja magát, ellenőrzés alatt tartani az udvart és magukat a nápolyi liberálisokat is, mert bármiféle felfordulás III. Napóleon intervenciójához vezethetne. Azt is el kellett érnie, hogy az orosz és az angol diplomácia is mihamarabb aktivizálja magát franciaellenes fellépéssel Nápolyban.

Az 1860-ban Itáliába érkezett orosz demokrata gondolkodó, Nikolaj Dobroljubov adatokban és intuíciókban gazdag könyvet írt a garibaldista expedícióba keveredett Nápolyról és a mérsékelt liberalizmus fellegráról, Torinóról. A királyság összeomlása kapcsán Dobroljubov azt a kérdést teszi fel, miként viselkedhetett így a nép a Bourbon-dinasztiával. Egyrészt felemlegeti, amiről a korabeli európai sajtó egyöntetűen vélekedett: „semmivel sem lehetett rosszabbá tenni ezt a népet, mint amilyen volt” (113. o.). Itt a széles körben elterjedt negatív sztereotípiákról volt szó: lusták, a politikai életre alkalmatlanok, hiányzik belőlük az indíttatás a politikai szabadságjogokra. Másrészt Ferdinánd királyt hibáztatja, hiszen uralkodásának elején a nápolyi népnep ugyanolyan politikai igényei voltak, mint bármely másikkal Európában, de amikor Lajos Fülöp arra biztatta, hogy tegyen engedelményeket, mielőtt elsodorják az események, ő így válaszolt: „Az én népemnek nem való a gondolkodás: én magam gondoskodom a jólétéről és a méltóságáról.” (113. o.) Az orosz demokrata író ugyanakkor felmenti II. Ferdinándot minden felelősség alól. Szerinte a Bourbon-kormányzat felel meg leginkább az ország szükségleteinek, és ha akad is olyan, aki elégedetlen vele, senki sem lenne képes megváltoztatni. A nápolyi nép természetéből adódóan hűséges az abszolutizmushoz, a történelme miatt ugyanis szelíde és engedelmessé vált, hozzászokott a felette állók, legfőképpen a király tiszteletéhez. A nápolyi liberalizmus pedig csupán a középosztály egy jelentéktelen kis szeletét érinti. Az abszolutizmus tehát nem felülről erőltetett rendszer, hanem a klérus, a hadsereg és a nép alkotmányellenes akaratának eredménye. Azé a népé, amely 1848. augusztus 3-án azt skandálta, hogy „Vessen az alkotmány!”, és azé, amely 1857-ben Sapri mellett rátámadt a felszabadítási céllal partra szálló Carlo Pisacanéra és társaira. A túrni tudó nép mellett akkor mivel magyarázható az összeomlás? Ez egy igazi furcsaság („bizzarria”, 115. o.).

A dinasztia ellenségei magát a Bourbonokat hibáztatják a rendszerükkel együtt; a dinasztia támogatói elismerik, hogy a nép nem hibás és a liberálisok is ártatlanok, a felelősséget egy külső hatalomra hárítják. Dobroljubov mindkét véleménynek hitelt ad.

Rosolino Pilo, Giovanni Corrao és Francesco Crispi 1860 áprilisában forradalmat robbantottak ki Szicíliában, hogy előkészítsék Garibaldi beavatkozását. A forradalmat leverték, de sok fegyveres maradt a vidéken, akik aztán Garibaldiiban találták meg támaszukat. A felkelés okai között egyaránt megtalálható a Nápolytól való függetlenedési vágy és a nagybirtokrendszer miatti paraszti elégedetlenség. Ez magyarázza meg a lelkesedést, amivel Garibaldi földosztásra vonatkozó ígéretét fogadták. Nem csak Bourbon-ellenes, hanem társadalmi felkelés is volt.

Alig ezerfőnyi, rosszul felszerelt és gyengén felfegyverzett ember ért el sikereket egy több mint 100 000 fős hadsereggel rendelkező tengeri hatalom ellen. Garibaldi kívülről érkező ellenség, de Szicíliában partra szállva gyorsan támogatást talál a sziget és Nápoly közötti évszázados ellen-tétnek köszönhetően. A támadót Piemont és a nagyhatalmak is támogatják. Ugyanakkor a nápolyi hadsereg és hadiflotta magatartása számtalan kérdést vet fel már a partraszállás időszakában is. Ahelyett, hogy tengeri zárat állítottak volna fel az átjárók ellenőrzésével, a nápolyi hajók minden eredmény nélkül a part menti sávban járőröztek, így hatalmas teret engedtek az ellenséges manővereknek. Május 11-én pedig, a partraszállás óráiban a *Stromboli* nevű hadihajó parancsnoka, Guglielmo Acton azért késlekedett a közbelépéssel, nehogy kárt tegyen a Marsalában horgonyzó angol hajókban. A nápolyi flotta a későbbiekben sem járt el megfelelően: a garibaldista erők háborítatlanul kapták az utánpótlást, május 24. és szeptember 3. között 34 hajón 21 000 ember érkezett Genovából. A május 15-i calatafimi csatában a nápolyi reguláris csapatoknak győzniük kellett volna, de frontális támadás helyett szuronyrohamokra korlátozták fellépésüket, hagyták, hogy ezzel a gerillaháborús taktikával a garibaldista önkéntesek és a hozzájuk csatlakozott helyi felkelők kerekedjenek felül.

A szicíliai vereségek nyomán június 21-én a nápolyi kormány azt kérte az uralkodótól, hogy hirdesse ki az alkotmányt (négy nap múlva meg is történt) és lépjen szövetségre Piemonttal. Az 1848-as alkotmány kihirdetése azonban már nem használt az uralkodónak, valójában a gyengeség jele volt. Az alkotmány kihirdetésnek következményeként a kormányban a legitimistákat felváltották a liberálisokhoz közelebb álló személyek, akik a szárd királlyal való szövetségkötést sürgették, abban bízva, hogy ez a lépés elnyeri a nemzetközi közvélemény támogatását. Mindez azonban nem volt elegendő, hogy visszahívja II. Ferenc szavahihetőségét. Saját hívei, a konzervatív párt tagjai is elégedetlenek voltak a politikai amnesztia, az alkotmány kihirdetése, a kormányváltás, a trikolór bevezetése és a Szicíliának ígért széles körű autonómia miatt. A liberális polgárság is kritikusan állt a helyzethez, ők leginkább egy lehetséges tömegfelkeléstől tartottak, amit Garibaldi közeledése okozhat. A reakciós európai nagyhatalmak rendkívül aggasztónak ítélték a helyzetet, a többi nagyhatalom pedig elkésettnek ítélte az alkotmányos fordulatot. A nemzetközi sajtó azt emelte ki, hogy a nápolyi vezetés nem őszinte, csupán időt akart nyerni, hogy aztán ismét elfojtsa a felkelést, ahogyan 1848-ban is tette. Az alkotmány inkább provokáció és nem engedmény: a Bourbonok számtalanszor ígértek már szabadságot, de egyszer sem követték a szavakat tettek. Vannak, akik II. Ferencet zsarnoknak nevezték, aki polgárháborúért felelős, hiszen „olaszokat fordít szembe olaszokkal” (123. o.). Az alkotmány tehát nem érthette el a kívánt hatást, mivel nem egy nagyobb lélegzetű program eredménye volt, hanem csak arra szolgált, hogy mentse a helyzetet, ami kiesésű volt. II. Ferenc és a nápolyi kormány ellenőrzése alól. Az uralkodó és a kormány a visszatért emigránsokat sem tudta megnyerni magának, mivel ők már elkötelezték magukat Cavournak, aki az alábbi instrukciókat adta számukra: „meg kell akadályozni az alkotmányos rendszer konszolidációját, hogy az uralkodó elszigetelődjön és ezzel meghíúsítani a királyság megmentésére tett kérésbeesett kísérletét” (124. o.).

Garibaldi augusztus 20-i calabriai partraszállása, majd szeptember 7-i nápolyi bevonulása következtében a királyt gyakorlatilag magára hagyták. A Bourbon állam fontosabb hivatalait betöltő személyek dezertáltak, elárulták az uralkodót, ugyanakkor Cavour hazafiaknak nevezte őket. Cserbenhagyta Ferencet nagybátyja, Lajos, Aquila hercege, a haditengerészet főparancsnoka, aki Palermo eleste után tért át hirtelen a liberális eszmékre. Amilcare Anguissola herceg július 10-én Palermo kikötőjében átadta a *Veloce* hadihajót, holott a hajó 144 fős tisztikarából és legénységéből mindössze 41-en fordítottak hátat az uralkodónak. A 45 esztendőes Alessandro

Nunziante tábornok nem csak szervezőképessége és parancsnoki tehetsége miatt volt súlyos veszteség, hiszen a király bizalmas tanácsadója is volt. Az idős és tehetetlen Lanza tábornok július 2-án látványosan mondott le szicíliai főparancsnoki posztjáról, katonáinak azt kívánva, hogy „a dicsőséges olasz haza katonáivá” (144. o.) váljanak. Liborio Romano, a Spinelli-kormány rendőrminisztere, aki a *camorra* tagjaival biztosította a rendet Nápoly városában, szeptember 6–7-i magatartásával egyértelművé tette, hogy kezdetektől fogva Cavour ügynökeivel tartott fenn kapcsolatot. Az árulás gyanúja merült fel akkor is, amikor Pianel tábornok, a Spinelli-kormány hadügyminisztere november 12-én, Gaeta ostromának kezdetekor lemondott, ahogy Barbalonga, Colonna és Salzano tábornokok is tették, miközben egészségi okokra hivatkoztak. Ugyanakkor a nápolyi katolikus arisztokrácia legelőkelőbb és legnépszerűbb tagjai követték a királyt a száműzetésbe, katonáinak többsége tanúbizonyságot tett iránta való hűségéről, továbbá sokatmondó, hogy Garibaldi Bourbon-katonasághoz intézett, átállásra buzdító kiáltványának csak elenyésző sikere volt. A király úgy érezte, hogy nem egy reguláris háborúban győzték le, hanem tábornokainak és tanácsadóinak árulása okozta vereségét.

E néhány évtized, különösen az 1860. évi nápolyi események új szempontú olvasata hozzásegít bennünket egyrészt az akkori történelem dinamikájának jobb megértéséhez, másrészt bizonyos mértékben magyarázatul szolgál a későbbi állapotok alakulására is.

Ha mégis marad bennünk hiányérzet a kötet végigolvasása után, az abból adódik, hogy a deklarált cél a „neobourbon mítoszok lerombolása” volt, a szerző a revizionisták legsúlyosabb állításaira azonban általában csak sommás megállapításokkal reagál. Renata De Lorenzo rögzíti, hogy „a nemzetközi összeesküvés tana” a „revizionista tézisek egyik kedvenc témája”, de a kérdésnek alig egy rövid bekezdést szentel (10. o.), holott a témában nem is olyan régen egy igen jól dokumentált munka¹ látott napvilágot, melyre egyébként hivatkozik is. Alig érinti a GDP kérdését, amely – az akadémiai világ kutatóinak vizsgálatai² alapján – a Kettős Szicíliai Királyságban alig volt alacsonyabb, vagy egyes tartományokban magasabb volt, mint Itália többi részén. Mindössze azzal „intézi el” a kérdést, hogy ezek a kutatási eredmények „nem nyernek megerősítést egy szélesebb körű analízis során, amely szem előtt tartja a déli gazdaság sokrétű szempontjait” (16. o.). Az egyezés előestéjén az itáliai államok közül a Kettős Szicíliai Királyságban volt a legkisebb az államadósság, de a Szerző szerint ez kizárólag a gazdaságfejlesztés elmaradásának következménye (73. o.). A Kettős Szicíliai Királyság lakossága alig egy évszázad alatt megduplázódott, ami a szerző szerint „orosz, keleti, balkáni típusú” fejlődés volt. Néhány sorral lejjebb az észak-itáliai demográfiai növekedés kapcsán már azt a megállapítást teszi, hogy „egyértelmű a kapcsolat a demográfia és a fejlettebb élet között” (31. o.). Magyarázatot igényelt volna a kettős megközelítés. Végezetül igen kevés teret kap a kötetben a revizionisták kedvenc témája, a Kettős Szicíliai Királyság „primátusai”, vagyis azok a területek, amelyekben a Bourbon-királyság első volt (különböző szektorokban mintegy száz), de külső erők miatt elvesztette azt. Egy-két utalás történik (első vasút vonal és távíró, ám nem volt jelentős folytatás, mint a többi olasz államban, 23. o.), de az elemzés, érvelés és az adatok zömében hiányoznak.

Pete László

¹ *Eugenio Di Rienzo: Il Regno delle Due Sicilie e le Potenze europee 1830–1861.* Rubbettino, Soveria Mannelli, 2012.

² *Vittorio Daniele – Paolo Malanima: Il divario Nord–Sud in Italia 1861–2011.* Rubbettino, Soveria Mannelli, 2011.; Giovanni Vecchi (a cura di): *In ricchezza e in povertà. Il benessere degli italiani dall’Unità a oggi.* Il Mulino, Bologna, 2011.

KISS GÁBOR

TÁBORNOKOK A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGBEN 1868–1914

(Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2016. 244 o. ISBN 978-963-7097-77-5)

Úgy tűnik, hogy az utóbbi mintegy negyven esztendő során a magyar hadtörténetírás az archontológia és prozopográfia terén jelentős eredményeket ért el. Az 1970-es évek második felében megindult kutatások eredményeinek betudhatóan, aki az 1848–49-es honvédsereg tisztikaráról, a volt magyar királyi honvédség 1938 és 1945 közötti felső vezetéséről, a volt magyar királyi csendőrség 1919 és 1945 közötti vezetőiről, az Osztrák-Magyar Monarchia haderejének legmagasabb rendfokozatú tábornokairól szeretne valamit megtudni, számos adattárat, lexikont vehet a kezébe. Ezen munkáknak a száma – amelyek mellett már a XVIII. századi haderő katonai vezetőiről és az 1950-es évek Magyar Néphadseregének tábornokairól vagy a második világháború évei magyar királyi honvéd huszár tisztikaráról is kiváló kézikönyvek születtek – 2016-ban Kiss Gábor levéltáros-történész jóvoltából gyarapodott.

A szerző az 1868 és 1914 között a volt magyar királyi Honvédségben tábornoki rendfokozatot elért személyek lexikonjával gazdagította a fentebb jelzett időszakokra vonatkozó munkák sorát. Kiss Gábor példaként használta fel Bona, Gábor, Balla Tibor, Szakály Sándor munkáit, úgy készítette el a kiegészítés eredményeként, az 1868. évi XLI. törvénycikkel felállított magyar királyi Honvédség tábornoki karának életrajzi gyűjteményét. A legfontosabbnak tartott információk közreadásával mutatja be annak a 185 tábornoknak az életútját, akik 1868 és 1914 között a volt magyar királyi Honvédségben szolgáltak. Az elemzésekből képet kapunk a születési évek megoszlásáról, a születési helyekről, a származásról – apák foglalkozása –, a korban minden esetben megjelölt felekezeti hovatartozásról – annak esetleges változásáról, változtatásáról –, de a családi állapotról, a gyerekek számáról vagy épp a nyelvismeretről. Jól nyomon követhető a katonai pályafutás – katonai iskolák, rendfokozati előmenetel, beosztások, kitüntetések –, amit a halálzási adatok és az „egyéb” kategóriába sorolható érdekesebb információk is kiegészítenek.

Ahhoz, hogy mindez a kötetben közreadott formában összeállhasson, Kiss Gábornak nem kevés levéltári és nyomtatott forrást kellett felhasználnia, valamint olyan kézikönyveket, amelyek egy-egy személy életútjának adataihoz adhattak segítséget. Utóbbiak esetében egy munka használatára vonatkozóan sajnós – ha jól láttam –, nem találtam utalást. Ez pedig nem más, mint Johann Swoboda: *Die Theresianische-Militärakademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Grundung der Anstalt bis auf unsere Tage* címmel megjelent kétkötetes – majd egy harmadik pótkötettel kiegészített –, Bécsben kiadott munkája. A bécsiújhegyi katonai akadémiát végzettek szinte teljes listája és rövid életrajza megtalálható a kötetekben. Megkerülhetetlen kézikönyv.

Utóbbi segíthetett volna például tisztázni azt, hogy Benedek András mikor és milyen katonai tanintézményből került Bécsújhegyre, az akadémiára, mert nehezen elképzelhető, hogy tízévesen lett volna hadapródiskolai növendék, amint az Kiss Gábor könyvében szerepel. Az Osztrák-Magyar Monarchia haderejének nevelő- és képző intézetei a már jól ismert képzési formájukat 1869-ben – és azt követően – nyerték el és vált gyakorlatilag egységessé a tisztképzés rendszere. Ezért is fontos a különböző iskolatípusok, képzési idő kritikával történő kezelése. (Ezen észrevétel vonatkozik a Hadiiskolára [Kriegsschule] is.)

Aki valaha is foglalkozott életutak vizsgálatával, életrajzi adatoknak különböző forrásokból történő összeállításával az jól tudja, hogy szinte képtelenség hiánytalan és hibát nem tartalmazó kötetet elkészíteni. A hibátlanra azonban törekedni kell. Kiss Gábor pontosan ezt tette és a magam részéről remélem, hogy a mostani munkájának folytatása (is) lesz, azaz az 1914 és 1918 közötti időszak magyar királyi Honvédségében szolgált tábornokainak az életútját is felvázolja, függetlenül attól, hogy könyvében a következőt írta: „A m. kir. honvédség létrehozásától az I. világháború kitöréséig tábornoki rendfokozatot viseltek száma nagyobb a kötetben közölteké. Ennek oka, hogy az I. világháború idején is szolgáltak, illetve az I. világháború tartamára ténylegesített, korábban nyugállományba helyezett tábornokok Balla Tibor kutatásának hatókörébe esnek.”

Meglátásom szerint ugyanis nem baj, ha különböző kézikönyvek esetleg kisebb-nagyobb átfedésekkel adnak segítséget egy adott korszak iránt érdeklődő olvasóknak és nyújtanak segítséget a

korszakkal foglalkozó kollégáknak. Kiss Gábor könyve ilyen „segítséget” adó, önálló kutatásra és alapos forrásfeltárára érdemes munka, melyet haszonnal forgathat minden érdeklődő, és ha egy-egy hiányzó adattal kiegészíti a szerző könyvét, akkor talán előbb-utóbb elkészülhet a kiegészített, javított, bővített kiadás. Ehhez hozzájárulásul néhány adat: Ghyczy Béla altábornagy Budapesten, 1911. február 17-én hunyt el. Jekelfalussy Lajos tábornagy halálának helye Lontó (Hont vármegye), dr. Pap Kálmán tábornok, főhadbíró halálának helye és ideje: Pécs, 1934. június 4., Péchy Ede vezérőrnagy halálának helye és ideje Péchujfalu, 1896. szeptember 4., Schlippenbach István gróf címzetes altábornagy halálának helye: Pécs, báró nagysurányi Surányi Ferenc címzetes lovasági tábornok halálának adatai: Budapest, 1933. március 9. Wojnárovits Sándor altábornagy 1915. június 20-án hunyt el Budapesten. Bernolák József és Károly testvérek voltak. József édesapja tehát úgyszintén kúriai bíró.

Szakály Sándor

INNES MCCARTNEY

JUTLAND 1916 the arcHaeology of a naval BattleField

(*Jütland, 1916. Egy tengeri csatátér régészete. Bloomsbury, London–New York, 2016. 272 o. ISBN 978-1-84486-416-4*)

Az első világháború legnagyobb tengeri összecsapásának, az 1916. május 31-én, illetve június 1-jén vívott jütlandi (skagerraki) csata századik évfordulója alkalmából számos monográfia látott napvilágot a 2016. év folyamán. A dániai Jütland-félsziget térségében vívott tengeri összecsapás monumentalitását és a Nagy Háború történetírásában elfoglalt kiemelt helyét mi sem jellemzi jobban, minthogy a végül döntetlenül végződő küzdelemben 249 hadihajó vett részt, illetve a csata során tizennégy brit és tizenegy német hajó süllyedt el, valamint 8500 főnyi legénység vesztette életét (12–13. o). Innes McCartney brit hajóroncskutató bűváregész és történész (Bournemouth University, Egyesült Királyság) monográfiája jól illeszkedik interdiszciplináris kutatási módszertanával és újdonságnak számító régészeti eredményeivel az évforduló alkalmából megjelent kötetek sorába.³

A keményborítójú, színes térképekkel és kiváló minőségű fényképfelvételekkel, magyarul ellátott, roncs térképekkel gazdagon illusztrált, gondosan lábjegyzetelt kötetet köszöntő és bevezetés nyitja meg, majd végül a hat oldal hosszú irodalomlista, valamint név- és tárgymutató rekeszti be. A monográfia négy nagyobb tematikai egységre bomlik (*The Battlecruiser Action, The Fleet Action, The Night Action, Jutland One Hundred Years on Conclusions: the Archaeology of a Naval Battlefield*). A bevezető részben McCartney rövid eseménytörténeti áttekintést ad és a kötet fő célkitűzésének, valamint az írásos és képi forrásbázis (National Archives, National Maritime Museum) elemzésén, továbbá a víz alatti régészeti terepkutatásokon nyugvó vizsgálati módszertan (szonaras felmérés és R[emotely] O[perated] V[ehicle] [távvezérléssel működtethető jármű] alkalmazása) ismertetését adja. A kutatás jól illeszkedik a modern kor víz alatti régészeti módszertanához és tudományos célkitűzéséhez.⁴ A több mint egy évtizedre visszatekintő terep-

³ A témára vonatkozóan újonnan megjelent munkákhoz lásd: *John Brooks: The Battle of Jutland*. Cambridge, 2016.; *Gary Staff: Skagerrak: the Battle of Jutland through German Eyes*. Barnsley, 2016.; *Angus Konstam: Jutland 1916: Twelve Hours that Decided the Great War*. London, 2016.; *Nick Jellicoe: Jutland. The Unfinished Battle: A Personal History of a Naval Controversy*. Barnsley, 2016.

⁴ A víz alatti régészet és a víz alatti kulturális örökségvédelem témaköréhez lásd még: *Beneath the Seven Seas*. Ed. *George Bass*. Adventures with the Institute of Nautical Archaeology. London, 2005.; *Donald H. Keith – Toni L. Carrell: Going, Going, Gone: Underwater Cultural Resources in Decline*. In: *International Handbook of Historical Archaeology*. Ed. *Teresita Majewski – David Gaimster*. New York, 2009. 105–139. o.; *Fredrik Søreide: Ships from the Depths. Deepwater Archaeology*. College Station, 2011.

kutatás-sorozat fő célja az összecsapás során elsüllyedt hajók roncsainak pontos azonosítása és a lelőhelyek feltérképezése, valamint az írásos forrásokból és a szemtanúk visszaemlékezéseiből származó információk kiegészítése, hitelesítése vagy éppen cáfolása volt. A jutlandi csata modern értelemben vett víz alatti régészeti kutatása 1991-ben kezdődött, amikor a HMS QUEEN MARY és INVINCIBLE, valamint a SMS LÜTZOW hadihajók roncsainál merülést végeztek dokumentumfilm forgatása céljából.

A szerző a csata kronológiájának megfelelő sorrendben ismerteti a hajóroncsokkal kapcsolatos megállapításokat: az adott hajó építéstörténeti és történeti adatainak áttekintése és a rendelkezésre álló írásos források, visszaemlékezések, illetve archív fényképfelvételek bemutatását követően kerül sor a víz alatti régészeti kutatás és annak eredményeinek összegző leírására. Az első tematikai részben az 1916. május 31-én 16.00 és 17.30 között elsüllyedt HMS INDEFATIGABLE és HMS QUEEN MARY csatacirkálók, az SMS V27 és SMS V29 torpedónaszádok, továbbá a HMS NESTOR és HMS NOMAD rombolók kutatása olvasható. A második fejezet a május 31-én 18.00 és 19.40 között, valamint a június 1-jén, 01.45-kor elpusztult HMS DEFENCE páncélos cirkáló, a HMS INVINCIBLE csatacirkáló, a SMS WIESBADEN könnyű cirkáló, a HMS SHARK romboló, a SMS S35 és SMS V48 torpedónaszádok vizsgálatát taglalja. Majd végül a harmadik fő tematikai rész az „éjszakai akció” során, május 31-e 22.45 és június 1-je 02.30 között elsüllyedő SMS FRAUENLOB, SMS ELBING és SMS ROSTOCK könnyű cirkálók, a HMS BLACK PRINCE páncélos cirkáló, a SMS LÜTZOW csatacirkáló, a SMS POMMERN csatahajó, a HMS TIPPERARY, HMS FORTUNE, HMS ARDENT, illetve HMS TURBULENT rombolók kutatását adja közre.

A régészeti kutatások szintézise a negyedik fő fejezetben olvasható: McCartney sorra veszi a régészeti munkálatok során nyert, a roncsmaradványok hajótestét vagy lövegtornyait ért ártú-, illetve torpedótalálatok, valamint a másodlagos robbanások nyomaival kapcsolatos megfigyeléseket. (A HMS INDEFATIGABLE esetében megfigyelhető volt, hogy a hajótest elülső része szenevedt el súlyos sérülést az elsüllyedés előtt, a HMS QUEEN MARY hajóteste a löszerraktár felrobbanását követően kettétört és a roncsok pozíciója alapján a farrész később is merült el, a SMS V27 és V29 torpedónaszádok roncsainál a kazánok felrobbanásának a nyomát sikerült egyértelműen azonosítani. A HMS BLACK PRINCE és TURBULENT rombolók roncsainak pozíciója pedig a hajók megmentésére utaló irányváltoztatás kísérletéről árulkodtak a régészeknek.) A megközelítőleg 60 méter mély hullámsírbán nyugvó roncsok állapotának dokumentálása a roncsok pusztulásának előrejelzése és a profitorientált expedíciók károkozásainak nyomon követése szempontjából is jelentős. (Az összecsapás utáni roncskimentésekben több hajó lelőhelye is érintett.) A komplex, teljességre törekvő víz alatti terepkutatások során 22 hadihajóroncs lelőhelyét sikerült azonosítani és feltérképezni. A kutatás során nagy nehézséget jelentett a kisebb méretű torpedónaszádok és rombolók roncsainak a biztos azonosítása. Csupán két keresett hajóroncs pozícióját nem sikerült azonosítani a munkálatok során: a HMS SPARROWHAWK romboló és a SMS V4 torpedónaszád maradványainak helyzete ma is ismeretlen. (A HMS SPARROWHAWK romboló teste feltételezhetően három részre szakadt még az elsüllyedést megelőzően, a SMS V4 torpedónaszádot pedig lehet, hogy egy nem megadható időpontban később kiemelték.) A szerző valamennyi roncs esetében áttekinti és (a korábbi fejezetekben) térképre is vetíti a John Ernest Troyte Harper (1874–1949), a Királyi Flotta későbbi altengernagya által összeállított „Harper Record”-nak⁵ a hadihajók elsüllyedésére vonatkozó helymegjelöléseit és az azonosított hajóroncsok régészeti módszerekkel lokalizált valós pozícióit. (A jutlandi csata egyik legjelentősebb forrásbázisának számító „Harper Record” információi és a valós roncspozíciók között több esetben is markáns különbségek állapíthatók meg, a legnagyobb eltérés a SMS WEISBADEN roncsánál figyelték meg a kutatók.) A fejezet zárásaként McCartney megemlékezik még a történelmi jelentőségű roncslelőhely paradox jogi helyzetéről: a 3,772 tengeri négyzetmérföldes kiterjedésű, Dánia és Norvégia felségvizein található lelőhely (259. o., 15.6. ábra) kegyeleti és kulturális örökségvédelmi szempontból is kiemelt jelentősége van, ugyanakkor a roncs együttes megőrzésében különösen érdekelt országok közül Anglia, Dánia és Norvégia nem ratifikálta az UNESCO 2001-ben, Párizsban aláírt víz alatti kultu-

⁵ Reproduction of the Record of the Battle of Jutland. London, 1927.

rális örökségvédelemről szóló egyezményét. (Az „UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage” ad részletes szabályzást a száz évnél régebb idő óta hullámsírban pihenő hajóroncsok tudományos igényű kutatására és in situ megőrzésére vonatkozóan. ⁶)

Összegzésképpen kijelenthetjük, hogy a kötet reprezentatív példák sorát nyújtja a modern víz alatti régészeti kutatásokhoz, jól szemléltetve, hogy a bűvrmerülésekkel, film- és fotódokumentáció készítésével kombinált non-destruktív, szonaras lelőhelyfelderítés (háromdimenziós roncs térkép-alkotás) hogyan tudja árnyalni egy tengeri összecsapás vagy egy hadihajó történetéről alkotott képét a kutatásnak.

Polgár Balázs

FEDINEC CSILLA

„a magyar szent koronához visszatért kárpátalja” 1938–1944

(Jaffa Kiadó, Budapest, 2015. 239 o. ISBN 978 615 5492 90 7)

Fedinec Csilla könyve a Jaffa Kiadó által megindított, a második világháború előtt és alatt Magyarországhoz visszatért határon túli területek történetét feldolgozó sorozat újabb, kiemelkedő darabja. *A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja* gazdag forrásanyagra épített, szemléletes illusztrációkkal ellátott, olvasható és közérthető munka, melyből az átlagos történelemkedvelő is kellőképpen megismerheti a határon túli magyarság történetének ezen sajnos igen gyakran negligált fejezetét. A könyv – mint korábban Ablonczy Balázs a visszatért Erdélyt és Simon Attila a hazatérő Felvidéket feldolgozó munkái – külön figyelmet szentel a „kis magyar világ”, a megújított magyar fennhatóság árnyoldalainak bemutatására is. Mint a könyv hátoldala figyelmezteti az olvasót, itt nem csupán virágesőről és örömmámorról van szó, hanem „rámutat: a sok szempontból köztes térnek számító, összetett nyelvi és etnikai bonyodalmakkal szembenező régióban nem fogadta egyöntetű lelkesedés a két évtizedes szünet után visszatérő magyar közigazgatást.” Fedinec Csilla pedig így készíti fel olvasóját a nemzeti diskurzusban tabudöntőgetőnek számító fejtegetésekre: „A korabeli magyar szempontból »visszacsatolt«, »visszatért«, »birtokba vett«, »elfoglalt«, »megszállt« Kárpátalja éveibe nyújt betekintést ez a könyv. Nem tankönyvszerűen, inkább eltöprengve... Azt sem gondolom járható útnak, ha bármilyen szempontból példaként tekintünk egy korszakra. A múlt igazolható történései, az egyéni és kollektív emlékezet által őrzött múlt, valamint a politika által konstruált múlt és emlékezet történelemfelfogásunkat különböző módon alakító tényezők: egymással hol termékeny kölcsönhatásban vannak, hol súlyos ellentétben”. (11. o.)

A kárpátaljai terület korai sorsát, nevének kialakulását taglalva a szerző a régiót a többi vitatott, a történelem során ide-oda csatolt, sok véres háborút látott területek sorába illeszti, rámutatva Kárpátalja „tulajdonlása” alakulásának érdekességeire. A hagyományos nemzeti szempontot (vagy csak azt) ismerő olvasó számára kétségtelenül érdekes lehet a Kárpátalját érintő baloldali koncepciók – Jászi Oszkár és Károlyi Mihály tollából származó – részletezése (17–19. o.). A szerző emlékezetpolitikai éleslátását bizonyítja, hogy bemutatja azokat a gondolatokat, melyek a „nemzetronctásról”, a határon túli elszakított területek sorsa iránti „érdektelenségről” szóló prekonceptiók alól kirántják a talajt. Mivel a könyv mindezt egy a határon túli magyarság hányattatásai iránt megértő, empatikus és jóindulatú szövegkörnyezetben teszi, hatásosan juthat el az olyan olvasók irányába, akik eddig Trianonnal kapcsolatban csak a búslakodó irredentizmust és a sérelmi irodalmat ismerték.

Hasonlóképp szemléletes példa az eltérő politikai koncepciók ismertetésére Török Pál beszéde, aki a kárpátaljai választókerület ebben az időszakban legsikeresebb (!) politikai erejének, a kommunistáknak képviselőjeként így szólalt fel 1934-ben a csehszlovák parlamentben: „Azt mondják, hogy Kárpátalja önként csatlakozott a republikához. Kérdem én a külügyminiszter urat, azt

⁶ Az UNESCO egyezményhez csatlakozó országok listájához lásd: <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13520&language=E&order=alpha>. (A megtekintés ideje: 2016. 07. 26.)

nevezik-e önkéntes csatlakozásnak, amit a cseh imperializmus 1919-ben repülőgépekkel, ágyúkkal, gépfegyverekkel, szuronyokkal vívott ki, vagyis önként okkupálta Kárpátalját?” Minden bizonynyal újdonságként szolgálhat a történelemkedvelő olvasó számára – vagy még a huszadik század egyéb területeivel foglalkozó történész számára is – a kommunista párt határon túli népszerűségének híre mindössze néhány évvel a visszacsatolás előtt; elvégre a nemzeti legendák vajmi kevéssé tartják számon a határon túl „sínylődő” „magyar testvérek” lehetséges szélsőbaloldali érzületeit. (21., 27–28. o.)

Érdekesítő a ruszin kisebbség autonómiára törekvő, illetve a magyar revíziót pártoló politikai formációinak leírása is, mely alkalmanként többnyelvű üzenetekben ismertette állásfoglalásait (ilyet fotón is bemutat a munka a 30. oldalon). Szemléletes Bródy András, a ruszin parlamenti klub elnökének 1939. év végi jelentése, melyet részletesen idéz Fedinec Csilla könyve, s mely e szavakal ismerteti a ruszin „néphangulatot” a kérdéses időszakban: „Az az 1918-ból ismert ruszin nép, ha nem is száz százalékig, de hetven százalékig öntudatosult, és ma, húsz év múltán három csoportra oszlik. Az első csoportba tartoznak az 50-70 évesek, akik magyar iskolában, magyar szeltemben nevelkedtek, elmagyarosodtak, jó magyarok lettek, és amikor jött a változás, akkor nem tudtak behelyezkedni az új helyzetbe, hanem visszavonultak, és önmagukban éltek magyarságukat, és visszavárták a magyar felszabadulást, a terület visszacsatolását. A második csoportba tartoznak a 35-50 évesek, akik... harcot indítottak a cseh rezsim ellen... A harmadik generáció[nak]... a magyarság idegen”. (103.) Fedinec Csilla munkájára jellemző a források tapintatos és figyelemfelkeltő megválogatása, azok részletes és hosszas (gyakran egy-két oldalon át történő) idézése és találó felhasználása. További értéket ad a könyvnek a szerző nyelvtudása, ugyanis számos idegen nyelvű forrást is terjedelmesen bemutat az olvasónak.

Szintúgy fontos – még ha első látásra aprónak és marginálisnak is tűnő – korabeli dilemmát képezett a „Kárpátalja” kifejezés használata, illetve annak politikai tartalma. Az *Óslakó* című újság 1939 nyarán például így fogalmazott: „Kárpátalja hazatért, ismét a mienk, még névleges, írott malasztnak maradt különállása is megszűnt, így nincs többé szükség a Kárpátalja névre sem... Szűkebb hazánk területi megkülönböztetésére... legfeljebb csak azt a jelölést használjuk: Északkelet-Magyarország”. (105. o.)

A szerző sokoldalú érdeklődési körét bizonyítja könyvének *Egy kis romantika* című fejezete, melyben többek között a kárpátaljai sportéletet, a visszatérés utáni sielés történetét részletezi internetes forrásokra is építve. „A hegyeket járó természetbarátok részére a Kárpátalja minden turisztikailag érdekesebb pontján épültek éjjeli szállásra is alkalmas menedékházak, melyek ugyan nem olyan kényelmesek, mint a városi szállodapaloták, de nem is azt a célt szolgálják, mint azok” – tudjuk meg az egyik ilyen tudósításból (109. o.). Ezeket a részeket ráadásul szemléletes illusztrációkkal is ellátta a szerző.

Hadtörténeti szempontból különösen fontos részleteket is tartalmaz a könyv a kárpátaljai bevonulás, a katonai igazgatás, a részleges helyi ellenállással való megbirkózás és a '44-es összeomlás történetével kapcsolatban. A könyv hosszasan részletei a Werth Henrik vezérkari főnök alatt kialakult katonai közigazgatás hatását a helyi életre (a jogfolytonosság meg-, illetve meg nem maradása, a különböző egyéni- és kollektív szabadságjogok korlátozása, a beutazás részleteinek szabályozása, a zsidóság ekkoriban már igen szorongatott helyzete stb.), illetve az új közigazgatási rendszer beosztásának szabályozását (121–123. o.).

A következő oldalak során részletesebben megismerhetjük a visszatért kárpátaljai magyar élet berkeit: Kozma Miklós kormányzói biztosi tevékenységének gondjait, a huculok magyar lófajtáinak történetét, a zsidóüldözésekkel szembeni ellenállás, vagy éppen a ruszin nyelvhasználat kérdéskörét (a 151. oldalig).

Elkerülhetetlen azonban „a vég”, illetve a „zsidókérdés” barbár tömeggyilkosságba torkolló „megoldásának” bemutatása. A szerző teljes fejezetet szentel a kárpátaljai zsidóság történetének részletgazdag ismertetésére (153–170. o.). Külön érdekes – és az apró politikatörténeti kérdésekben való jártasság jeleként is értelmezhető – a cionista mozgalom és a helyi zsidó ortodoxia konfliktusainak prezentálása, illetve a Szentföldre való zsidó visszatérést tiltó zsidó vallási parancsolatok konfrontációjának egybevetése az 1918 után megerősödő helyi szekuláris zsidó nemzeti agitációval. (157–158. o.) A szerző figyelmessége a kamenyec-podolszkiji deportálások – és az azt követő mézszárlások – esetében hasonlóképp kiterjed a kárpátaljai cigányság áldozataira is (159. o.).

A nyugati történeti irodalom a hazainál klasszikusan „újságírósbab”, „érzéketesebb” és em berközeli, Fedinec Csilla azonban tökéletes érzékel találta meg a vékony ösvényt az olvasatóság és empatikuság, illetve a történeti igényesség és a szakmabeli követelményeknek való megfelelés terén. Külön említésre méltó a személyes visszaemlékezések felhasználása, elsősorban a kárpátaljai zsidóság történetét taglaló részeknél (Wieder Ernő, Klein Dávid, Moshe Krausz).

Természetesen minden recenziót író történész rögtön a lábjegyzetekhez és a felhasznált forrásanyaghoz lapoz: Fedinec Csilla könyve esetében ez megnyugtató és kellemes meglepetést okozhat az érdeklődő szakmabeli számára. Munkája gazdagon jegyzetelt, és számos idegen nyelvű (cseh, lengyel, ukrán, illetve magyar fordításban román) forrásanyagot és másodlagos irodalmat idéz. Külön említésre méltó a cseh weboldalak felhasználása (például parlamenti iratok idézésének esetében), illetve a visszaemlékezések és személyes naplók idézése. Egészen egyedi és követendő példa, amikor a szerző egyes kárpátaljai települések online elérhető háromdimenziós látképének linkjét osztja meg olvasóival (213. o.). Ismerve a szerző nyelvtudását, mindössze az ukrain levéltárak anyagainak fel nem használását találhatja fájónak a recenzens, hiszen ezekből sajnos Fedinec Csilla egyet sem idéz (eltelkintve az illusztrációk listájától).

Csupán néhány helyen mutatkozik meg a sorozat korábbi kiadványainak azon zavaró szokása, hogy – minden bizonytal az átlagolvasó el nem riasztásának céljából – a szerző megkíméli munkáját egyes lábjegyzetektől. Bizonyos esetekben – mint az online is elérhető *Nyugat* irodalmi folyóirat cikkeinél – ez érthető, hiszen az érdeklődő olvasó is könnyedén rátalálhat a citált anyagra, ám más esetekben – például Teleki Pál miniszterelnöki utasításai esetében – ez már zavaró lehet (106., 117. o.).

Hazai levéltárak anyagait tekintve felhasználta az MTA Kézirtattár és az Országos Levéltár (egy, online is elérhető) anyagait, azonban itt is felmerül a történész számára, hogy vajon milyen további értékes anyagokat találhatott a szerző magyarországi kutatásai során – ezek azonban már csak a szakmabeli ismertető skrupulusai, hiszen a határon túli történelem iránt érdeklődő népes hazai olvasótábor valószínűleg nem a minél teljesebb levéltári ismeretek megszerzésének okán veszi kezébe Fedinec Csilla könyvét. A munka legnagyobb értéke – mint a sorozat korábbi tagjainak esetében is – annak bátorsága a nemzeti pátoszba süppedő diskurzus korábban neántsvirágként kezelt témáinak őszinte taglalására, taburomboló mivolta és minél teljesebbre törekvő pártatlansága.

Veszprémy László Bernát